

Toplumsal Belleğin Oluşmasında Medyanın Rolü Üzerine Bir İnceleme: 32. Gün Belgeselleri Örneği

SELÇUK İLETİŞİM
DERGİSİ 2021;
14(3): 1287-1310
doi: 10.18094/JOSC.870011

Hakan Bakar, Emrah Budak

ÖZ

Toplumlar, geçmişten günümüze kadar ekonomik, siyasi, dini, kültürel ve toplumsal alanda çeşitli gelişmeler yaşamıştır. İnsanın ilk dönemlerinden içinde bulunduğumuz çağa kadar olağanüstü değişim ve dönüşümlerin yaşandığı su götürmez bir gerçektir. Yaşanan bu değişim ve dönüşümler, bireyleri etkilemekte ve bireylerin toplumsal hafızalarının oluşmasına katkıda bulunmaktadır. İçinde yaşanılan çağın ruhuna uygun olarak bireyler ve toplumlar, her türlü olay ve olguya ortak veya farklı tepkiler vermekte; gerektiğinde toplumsal dönüşümün sağlanması adına eylemlerde bulunmaktadır. Bu anlamda, toplumları etkileyen ve onların zihinlerinde yer eden olayların birikmesi ile toplumsal bellek oluşmaktadır.

Toplumsal belleğin oluşmasında ve sosyal gruplara aktarılması sürecinde ise medya önemli bir araç konumundadır. İletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler ile 1970'li yıllardan itibaren televizyon, 2000'li yıllardan itibaren ise dijital teknolojiler, toplumsal belleğin konsolide edilmesi ve nesilden nesle aktarılmasında önemli rol oynamıştır. Toplumsal belleğin oluşmasında medyanın rolüne odaklanılan bu çalışmada; Türkiye'nin demokrasi yolculuğunu ve toplumsal gelişmelerini dönemler halinde işleyen 32. Gün Belgeselleri, toplumsal bellek ekseninde içerik analizi yöntemiyle incelemeye tabi tutulmuştur. Çalışma neticesinde, 32. Gün Belgeselleri'nin dönemin politikacıları, gazetecileri ve askeri yetkilileri aracılığı ile ürettiği içeriklerle yakın tarihe ışık tuttuğu ve geçmiş dönemlere ait tarihsel olayları aktarırken toplumsal belleğin oluşmasına katkı sağladığı gözlemlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Toplumsal Bellek, Toplumsal Bellek Ve Medya, Toplumsal Bellek Ve Belgesel, Türkiye'nin Toplumsal Hafızası, 32. Gün Belgeselleri

HAKAN BAKAR

Öğr. Gör.

Iğdır Üniversitesi

hakan.bakar@igdir.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-6861-4525

EMRAH BUDAK

Arş. Gör.

Akdeniz Üniversitesi

emrahbudak@akdeniz.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-6896-7558

SELÇUK İLETİŞİM DERGİSİ 2021; 14(3): 1287-1310

doi: 10.18094/JOSC.870011

Geliş Tarihi: 28.01.2021 Kabul Tarihi: 05.04.2021 Yayın Tarihi: 25.07.2021

A Study on the Role of Media in the Formation of Collective Memory: The Sample of 32nd Gün Documentaries

JOURNAL OF SELÇUK
COMMUNICATION 2021;
14(3): 1287-1310
doi: 10.18094/ JOSC.870011

Hakan Bakar, Emrah Budak

ABSTRACT

Societies have experienced various developments in the economic, political, religious, cultural and social fields from the past to the present. It is an indisputable fact that there are extraordinary changes and transformations from the early days of humanity to the age we are in. These changes and transformations affect individuals and contribute to the collective memory of individuals. In accordance with the spirit of the age, individuals and societies react jointly or differently to all kinds of events and phenomena; takes action to ensure social transformation when necessary. In this sense, collective memory is formed by the accumulation of events that affect societies and take place in their minds.

Media is an important tool in the formation of collective memory and transferring it to social groups. With the developments in communication technologies, since 1970's television and since 2000's digital technologies has been playing an important role in consolidating collective memory and transferring it from generation to generation. In this study, which focused on the role of media in the formation of collective memory; 32nd Gün Documentaries functioning journey into Turkey's democracy and social developments of the period are subject to review by content analysis in the collective memory axis. As a result of the study, it has been observed that 32nd Gün Documentaries shed light on recent history with the content produced by the politicians, journalists and military officials of the period and contributed to the formation of collective memory while conveying the historical events of the past.

Keywords: Collective Memory, Collective Memory And Media, Collective Memory And Documentary, Collective Memory Of Turkey, 32nd Gün Documentaries

HAKAN BAKAR

Lecturer

Iğdır University

hakan.bakar@igdir.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-6861-4525

EMRAH BUDAK

Res. Ass.

Akdeniz University

emrahbudak@akdeniz.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-6896-7558

JOURNAL OF SELÇUK COMMUNICATION 2021; 14(3): 1287-1310
doi: 10.18094/ JOSC.870011

*Demokrasi dünyanın en narin çiçeğidir.
Onu yaşatan hoşgörüdür, uzlaşdır, diyalogdur...
(Demirkırat)*

GİRİŞ

Dünya toplumları, insanlığın başladığı ilk günden itibaren olumlu ve olumsuz birçok deneyim yaşamıştır. Toplumlar; ekonomik, siyasi, toplumsal, kültürel vb. birçok durumla karşı karşıya kalmış ve bu durumlara farklı reaksiyonlar göstermiştir. Sosyal gruplar, yaşadıkları bu gelişmelerin etki faktörüne göre olayları, hatırlama ya da unutma yoluna gitmişlerdir. Yaşanan değişim ve dönüşümler toplumlar tarafından farklı şekillerde tecrübe edilmiş; ekonomik, siyasi, kültürel ve toplumsal gelişmeler sosyal grupların zihin haritasında toplumsal belleğin oluşmasına katkı sağlamıştır.

Toplumsal belleği, "kolektif bellek" olarak da tanımlayan Roudometof'a göre, toplumsal bellek, bir ulusun kültürel mirasının ve geleneğinin bir unsurudur. Toplumda dayanışma oluşturmak ve kültürel entegrasyonu yaratmak için mekanize edilen simgeler dizisi olarak tanımlanan toplumsal bellek, yalnızca toplumsal bağlamlarda sürdürülebilen bir olgudur ve yaşanan olayların hafızasının sosyal gruplar tarafından üretilen ve yeniden üretilen kolektif temsilleriyle yakından ilişkilidir. Toplumsal bellek, geçmiş dönemde yaşanmış olgu ya da olaylar hakkındaki anlatıları, geçmiş tasvir eden eserleri ve yaşananları mantıklı bir çerçevede anlamlandırmamızı sağlamaktadır (2002, s. 7). Belirli bir zaman dilimi içerisinde oluşan toplumsal bellek, nesilden nesile aktarılmaktadır. Kültür olgusunun da zamanla toplum içerisinde oluştuğu ve nesiller arasında aktarıcı bir görev üstlendiği düşünüldüğünde, toplumsal belleğin kültürün içinde yoğrulduğu ve kültürün bir parçası olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu bağlamda toplumsal bellek; sözlü, yazılı ve görsel bir biçimde kültürü de içine alarak toplumların zihninde onların kolektif belleğini oluşturmaktadır.

Toplumsal belleğin bir kuşaktan diğerine aktarılması sürecinde birçok araç görev yapmaktadır. Sözlü kültürün egemen olduğu toplumlarda kuşaklar arası aktarım süreci hikâyeler ve destanlar aracılığıyla gerçekleşirken; görsel ve işitsel tekniklerin gelişmesiyle birlikte bu aktarım süreci medyanın da içinde yer aldığı bir yapıya bürünmüştür. Nitekim kitle iletişim araçlarının sürekli dönüşüme uğradığı çağımızda, toplumsal belleğin aktarımında rol oynayan araçlardan biri de hiç şüphesiz ki medya olmuştur. Price, yirminci yüzyılda kamusal ya da milli anıların pekiştirilmesi, şekillendirilmesi ya da sınırlandırılmasının en önemli yollarından birini yayıncılık olarak tanımlamakta ve bu anlamda

1950'lerden itibaren televizyonu ayrı bir yere koymaktadır. Televizyon, toplumda bellek üzerindeki egemenliği belirlemek ve ulusal olayların bireysel hatıralarını biçimlendirmek için milli bir perspektif sunmaktadır (2002, s. 137).

Şahin Kaya, 2000'li yıllarda Türkiye'nin de toplumsal hafıza açısından medyanın etkisi ile baş başa kaldığını aktarmaktadır. Özellikle 1980 yılında yaşanan askeri darbenin yarattığı insan hakları ihlalleri, anti-demokratik uygulamalar o dönemde sorgulanmamış, 2000'li yıllara gelindiğinde bunlarla yüzleşmeye başlanmıştır. Günümüz neslinin o döneme ilişkin bilgisi zayıf bir durumda iken *Hatırla Sevgili, Çemberimde Gül Oya* gibi dizilerle toplumun o dönemlerde yaşanan olaylarla baş başa bırakıldığı görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında olayların yaşandığı dönemde yasal zeminde sorgulanmayan toplumsal tarih televizyon ve sinema aracılığıyla geri çağırılmış, siyasi alanda yaşanmayan hesaplaşma kitle iletişim araçlarıyla yapılmaya başlanmıştır (2011, s. 105). Şahin Kaya'nın ifadelerine ek olarak 1991'de başlanmak üzere belgesel dizileri yapılarak Türkiye'nin toplumsal olaylarının gündeme getirildiği, geçmişe ışık tutulmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu bağlamda, Mehmet Ali Birand'ın öncülük ettiği 32. Gün belgesel serileri Türkiye'nin geçmişiyle yüzleşme açısından önemli bir üretim olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumların bugününü ve yarını etkileyen geçmişte yaşadıkları deneyimlerin incelenmesi; dünü, bugünü ve yarını anlamada bizlere önemli ipuçları sunmaktadır. Bu bağlamda, toplumsal belleğin oluşumunda ve aktarılmasında medyanın ele alınması toplumsal bellek – medya ilişkisinin doğru ve sağlıklı bir şekilde okunmasına fayda sağlayacaktır. Bu çalışmada, Türkiye'nin toplumsal olaylarını dönemler halinde işleyen ve Türkiye'nin "toplumsal hafızası" olduğu düşünülen 32. Gün Belgeselleri incelenmektedir. Çalışmanın ilk bölümünde toplumsal bellek kavramına değinilmekte, toplumsal bellek ile medya arasındaki ilişki ele alınmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünü ise analiz kısmı oluşturmaktadır. Bu bölüm, 32 Gün Belgesellerinde yer alan bölümlerin içerik analizini kapsamaktadır.

Toplumsal Bellek

Geçmişin hatırlanmasında ve geleceğe aktarılmasında önemli bir rol üstlenen bellek kavramı, yine geçmişten edinilen iyi veya kötü tecrübelerin dolaylı veya dolaysız olarak aktarılmasıyla anlam kazanır. Belleğin geçmişle gelecek arasında bir köprü görevi gördüğünü ifade eden Atik ve Bilginer Erdoğan, bellek olgusunu bireylerin anılarının yaşadığı zihinsel bir ambar olarak tanımlamaktadır (2014, s. 2). Doğduğu andan itibaren bir kültürlenme süreci içerisine giren birey, içinde yaşadığı toplumun bir

parçası olarak her türlü olay ve olgudan etkilenmekte; bir yerde toplumla olan ilişkisini bellek kavramı üzerinden şekillendirmektedir. Bu yönüyle bakıldığında bireyin sosyal çevresiyle kurduğu zorunlu ilişki, onu bütünü bir parçası haline getirirken; aynı zamanda toplumsallaşmasına katkıda bulunmakta ve kolektif hafızanın inşa sürecinde ona bir rol yüklemektedir. O halde denilebilir ki, birey ve toplum arasındaki etkileşim ortak bir hafızanın oluşmasına katkı sağlamakta, bu da toplumsal belleği oluşturmaktadır. Nitekim Hugo Van Hofmannsthal, toplumsal bellek kavramını “kolektif bellek” olarak tanımlamaktadır ancak; Maurice Halbwachs kolektif bellek araştırmalarının kurucusu olarak kabul edilmektedir (Olick & Robbins, 1998, s. 106).

Toplumsal bellek ise bireysel bellekten farklı olarak kolektiviteye vurgu yapar. Buna göre, bir topluluğun üyesi olan insanların bireysel anılarını toplumsal çerçeveler doğrultusunda hatırlamaları toplumsal belleğin oluşmasına katkı sağlar. Sosyoloji, psikoloji, felsefe ve siyaset gibi farklı disiplinler tarafından akademik çalışmalara konu olan toplumsal bellek kavramı, Emile Durkheim’in öğrencisi olan Maurice Halbwachs tarafından 20. yüzyılın başlarında sistematikleştirilmiştir (İpek, 2019, s. 5594). Belleği biyolojik açıdan ele almayan Halbwachs, onun oluşması ve korunması için sosyal çevrenin önemine vurgu yapar. Ona göre bellek, insanın sosyalizasyon sürecinde ortaya çıkar. Bu haliyle bireye aittir; fakat toplumsal olarak belirlenir. Bu belirlenim sürecinde ise toplumsal hafıza, bellek ve hatırlamanın öznesi konumundadır (Assmann, 2015, s. 44-45). Bu da demektir ki belleğin oluşmasında içinde yaşanılan sosyal çevrenin büyük bir etkisi vardır. Hatırlama edimi her ne kadar bireye ait olsa da toplumsal hafıza, bir anlamda bireyin içinde yaşadığı coğrafyanın sosyal, kültürel ve politik ikliminde yeniden tayin edilir.

Toplumunu oluşturan bireylerin yaşadıkları iyi ya da kötü tecrübeler onların zihinlerinde farklı şekillerde tezahür edebilir. Kolektif hafızanın oluşması için yaşanan olay veya olguların eş zamanlı gerçekleşmesine gerek yoktur. Geçmişe dair bilginin paylaşım ve aktarım süreci toplumsal belleğin oluşması için yeterlidir. Bu paylaşım ve aktarım sürecinin farklı sosyal gruplar ya da kitle iletişim araçlarıyla sağlandığını belirten Başaran İnce, bu durumun gruplar arasında hatırlama eylemini açığa çıkarttığını şu sözlerle ifade eder:

Kolektif hafıza, grubun ortak deneyimini ve alanını anlattığı için kolektivite içerir ve topluluğun geçmişe dair ortak bir imaj paylaşmasını sağlar. Bu anlamda, geçmişte birlikte

yaşamayı değil birlikte hatırlamayı gerektirir. Birlikte hatırlama edimi, sözlü kaynaklardan kuşaktan kuşağa geçen enformel bir paylaşım olabileceği gibi, medya ürünleri ya da farklı dolayimsal (*mediated*) etkinlikler aracılığıyla gerçekleşen bir süreç de olabilir (2010, s. 11-12).

Bireysel hatırlamaların bir sonucu olarak aynı toplumun birçok üyesi tarafından toplumsal belleğin çerçevesinin çizildiğini belirten Halbwachs, geçmişle ilgili anlayışlarımızın mevcut sorunları çözmek için kullandığımız imgelerden etkilendiğini ve böylelikle geçmişin şimdinin ışığında yeniden yapılandırıldığını ifade eder. Sosyal grupların baskın düşüncelerine göre hemen her çağda geçmişe ait imajlar yeniden inşa edilirken, bu inşa sürecinde ise toplumsal bellek karşımıza çıkar (1992, s. 37-40). Assmann'a göre geçmiş, durağan değildir; aksine şimdiki zamanın değişken koşulları içerisinde sürekli olarak yeniden örgütlenir ve üretilir (2015, s. 50). Bu yeniden üretim sürecinde "yeni" olan hiçbir şey yoktur. Geçmişin idame ettirilmesi yine geçmişe bağlıdır. Bellek olgusu, geçmişini yeniden kurgulamanın yanı sıra şimdinin ve geleceğin deneyimlerini de organize eder. Bir anlamda hem geriye hem de ileriye doğru iki yönlü olarak işler. Toplumsal bellek bu süreçte, geleceğe yönelik değişim potansiyeli oluşturması bakımından "umut ilkesi" ve "hatırlama ilkesi"ni içerisinde barındırır (2015, s. 50).

Toplumsal belleğin oluşmasında bireysel hafızanın işleyişi tek başına yeterli değildir. Kolektif hafızayı anlamak ve açıklayabilmek için toplumsal etkilerin bir arada düşünülmesi gerekmektedir. Başlar'ın da ifade ettiği gibi, "hafıza bireysel bir fenomenmiş gibi görünse de aslında büyük ölçüde toplumsal olarak inşa edilmektedir" (2018, s. 147). Yani toplumsal belleğin oluşması için bireysel özelliklerin yanı sıra toplumsal etkilerin de bir arada bulunması gerekmektedir. Öte yandan çok yönlü bir süreç olması bakımından hem sosyal hem de politik bir inşa olarak karşımıza çıkan toplumsal bellek, geçmişin filtrelenmesinin bir sonucu olarak şimdinin etkisi altında yeniden üretilir. Dolayısıyla durağan değil, aksine dinamik bir yapıya sahiptir (Şahin Kaya, 2011, s. 108).

Geçmişin hatırlanmasında ve geleceğe dair deneyimlerin organize edilmesinde büyük bir öneme sahip olan toplumsal bellek, aynı zamanda politik süreçlerin oluşmasında da önemli bir role sahiptir. Nitekim Olick, Nazi döneminde yaşanan olaylar nedeniyle Almanya'nın iç ve dış politikada baskı altında kaldığını, Vietnam Savaşı'na ait görüntülerin Amerika'da askerlik hizmetine olan desteği sınırladığını ve Watergate skandalının Washington'da daha sonra meydana gelen skandallarla ilişkilendirildiğini ifade ederek, kolektif belleğin aynı zamanda politik ve toplumsal dönüşümlerin de sembolü haline geldiğini

belirtmektedir. Ekonomik, toplumsal ve siyasal olarak belirli konjonktüre sahip ülkelerde tarihsel bilincin de yükselmesiyle geçmişe yönelik bir pişmanlık siyaseti izlenirken; yeni rejimlerde ise tarihin toplumsal bellek çerçevesinde yeniden inşası bir tür çözüm politikası olarak görülmektedir (2014, s. 176).

Toplumsal bellek, toplumda dayanışma oluşturmak ve kültürel entegrasyonu yaratmak için mekanize edilen simgeler dizisidir. Toplumsal bellek, yalnızca toplumsal bağlamlarda sürdürülebilir bir olgudur ve yaşanan olayların hafızasının toplumsal gruplar tarafından üretilen ve yeniden üretilen kolektif temsillerle yakından ilişkilidir. Geçmiş dönemlerde yaşanmış olgu ya da olaylar hakkındaki anlatıları, geçmiş tasvir eden eserleri ve yaşananları mantıklı bir çerçevede anlamlandırmamızı sağlayan toplumsal bellek (Roudometof, 2002, s. 7) gelenekte, sözlü kültürde, üslupta, dilde, sanatta, popüler kültürde ve insan eliyle inşa edilmiş dünyada dünle bugünü birleştiren bir özelliğe sahiptir (Olick, 2014, s. 181).

Geçmişle gelecek arasında köprü görevi gören toplumsal bellek, sosyal grupların hafızalarını günümüze taşıırken aynı zamanda bir taşıyıcı ve aktarıcı olarak düşünülebilir. Bu aktarılma süreci yazılı ve sözlü olabileceği gibi dijital mecralar aracılığıyla da gerçekleştirilmektedir. Medya ve toplumsal bellek ilişkisinin ele alındığı bu çalışmada, toplumsal belleğin oluşması ve aktarılması sürecinde medyanın önemli bir yere sahip olduğu vurgusundan hareketle 32. Gün belgesellerinin toplumsal bellek oluşturmada oynadığı role odaklanılmaktadır. Bu bağlamda, medya ve toplumsal bellek arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılması çalışmanın iskeletini oluşturmaktadır.

Toplumsal Bellek ve Medya İlişkisi

Toplumların zaman içerisinde ve nesilden nesile aktardıkları toplumsal bellek, birçok farklı şekilde tezahür etmektedir. Toplumsal bellek, kuşaklara hem sözlü bir şekilde hem de eğitim yoluyla görsel ve işitsel bir şekilde aktarılmaktadır. Günümüzde yazılı, görsel ve elektronik olarak sayısız veriyi içinde barındıran medya araçları bir depo gibi işlev görürken; aynı zamanda sunduğu içeriklerle toplumun hafızasının oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Gelişen iletişim teknolojileri ile toplumun hemen her kesimine erişebilen medya organları, hem büyük bir kitleye hitap etmekte hem de kapsamlı bir toplumsal bellek inşa etmektedir. Yoram Peri, medyanın hatırlatmanın çerçevesini çizdiğini ve anlık hafıza oluşumunda oldukça başarılı olduğunu dile getirmektedir. Peri; medyanın, teknolojik gelişmelerin de

etkisiyle mekânsal anlamda uzak, izole bireylere ve toplumlara ulaşma noktasında diğer hafıza oluşturucu unsurlardan daha avantajlı olduğunu vurgulamaktadır (1999, s. 107). Medya araçları, geçmişte ve günümüzde yaşanan toplumsal gelişmeleri sosyal gruplara sunmakta, geçmiş ile gelecek arasında bir bağ kurmaktadır. Medyanın geçmişe dair topluma sunduğu gelişmeler birikerek toplumsal bir hafızayı oluşturmakta, güncel gelişmeler de zaman içerisinde o hafızaya eklenmektedir. Medyanın bir diğer avantajı da oluşturduğu toplumsal belleği zamana ve mekâna bakılmaksızın muhafaza edebilmesidir. Medya, toplumsal belleği yazılı ve sözlü kültürde olduğu gibi bir insanın ömür süresine dayandırmamakta, belleği yüzyıllarca topluma aktarabilmektedir. Bir fotoğrafın bir ânı ölümsüzleştirilmesi gibi medya da toplumun yaşadığı gelişmeleri hafızasına depolamaktadır. Grade-Hansen'e göre medya, toplumsal bellek için üretme, depolama ve tüketme alanı sağlamıştır (2011, s. 60). Medya bir yandan da kamusal ve özel alanda hatırlamanın toplumsal ritüelinin yapıldığı, hatıraların paylaşıldığı bir alan olarak görülmektedir (Nieger, Meyers, & Zandberg, 2011, s. 13). Garde-Hansen, günümüzde, tarihsel süreçleri öğrenebilmenin ve saklayabilmenin medya araçları ile belirli bir seviyeye ulaştığını ve toplumsal hafızanın hatırlanmasında televizyon, telefon, sosyal medya, sinema gibi araçların katkı sağladığını ifade etmektedir (2011, s. 7).

Sık kullanılan medya araçlarından biri olan televizyon, dizi filmler, tarihsel ve kültürel programlar ile toplumsal belleğin yeniden inşasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu inşayı sağlarken de tarihsel ve kültürel süreçleri dilediği yönde manipüle edebilme potansiyeline sahip olan televizyonun (Bilginer Erdoğan, 2013, s. 35-36) modern hayatın, aile yaşamından eğitime, dini alışkanlıklarından iş çevrelerine kadar birçok alanına etki etmesi gibi tüm medya araçlarında üretilen kurgusal betimlemeler de insanların tarihsel figürlere ve süreçlere olan bakış açısını değiştirebilmektedir (Nieger, Meyers, & Zandberg, 2011, s. 3). Anderson ise, görsel medyanın günümüze değin işlevi ve sınırlılıkları tartışmaya açık olsa da belirli bir derecede güven kazandığını ifade etmektedir. Anderson, televizyonun tarihsel bilincin gelişimine katkıda bulunmayan olumsuz bir nesne olarak basit bir şekilde göz ardı edilmemesi gerektiğine dikkat çekilmektedir (2001, s. 20).

Televizyonun toplumsal bellek açısından Türkiye'de önemli bir nokta olduğu vurgulamak gereklidir. 2000'li yıllardan itibaren popüler filmler (Babam ve Oğlum, Vizonte Tuba 2, Beynelmille, O...Çocukları) ve televizyon dizileri (Çemberimde Gül Oya, Hatırla Sevgili, Bu Kalp Seni Unutur mu?) ile

Türkiye'nin karanlık dönemlerinden biri olan 1980 askeri darbesi dönemi toplumun da tartışmasına açıldığı ifade edilmektedir. Bu yapımlarla toplumlar geçmişe götürülerek bir anlamda yaşanan bunalımların kaynağına işaret edilmiştir (Şahin Kaya, 2011, s. 105). Özdemir'e göre, Türkiye siyasi tarihini ele alan inceleme, anı, belge türünde birçok eserin sayısı günden güne artmaktadır. Özellikle askeri müdahale dönemlerinin ardından geçiş süreçlerinde yaşananları anlatan anı türünde oldukça fazla eser yayımlanmaktadır. Özellikle gazeteci ve yazarlar tarafından hazırlanan bu eserler siyasi tarihe duyulan ilgiyi ve merakı artırmaktadır (1997, s. 254). Bu bağlamda, geçmişe yönelik araştırmacı gazeteciliğin toplumsal hafızanın oluşturulmasında önemli bir kaynak olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim Zelizer de gazetecilik ve belleğin geçmiş bilgisine başvurmadan optimum bir mekanizmaya ulaşamayacağını aktarmaktadır. Gazeteciliğin toplumsal gelişmeleri yeniden sunarken toplumsal bir bağlama ve bu bağlamı oluşturmak için bir toplumsal belleğe ihtiyaç duyması gibi bellek de geçmişin toplumsal taslaklarını oluştururken gazeteciliğe gereksinim duymaktadır. Gazeteciler, kendi gündemlerini yaratırken geçmişin toplu hatıralarını gündeme getirmekte ve bu hatıraları yeniden inşa etmektedirler. Dolayısıyla tarihsel süreç, gazetecilerin güncel gelişmeleri açıklamak adına kullanabileceği zengin bir depodur (2008, s. 79, 81-83).

Medya çalışanlarının araştırarak, uzman görüşler alarak hazırladığı ürünlerden biri olan belgeseller, sahip olduğu yapı, içerdiği söylem ve temsil biçimleriyle toplumsal belleğin oluşturulmasında önemli bir rol oynamaktadır. Toplumsal belleğe hitap eden belgeseller uzun bir süredir toplumun belleğini kurcalamakta, görülmeyen, bilinmeyen gerçeklerle toplumu baş başa bırakmaktadır (Bingöl, 2018, s. 52). Belgeseller, toplumların yıllardır hafızalarında baskıladıkları konulara değinmekte ve toplumun konuşmaktan çekindiği ya da gündeme getirilmeyen hikâyeleri kendine has bir anlatı tarzı ile yansıtarak toplumsal hafızayı canlı tutmaya çalışmaktadır (Susam, 2015, s. 119-120).

Dijital teknolojilerin toplumun büyük bir kısmı tarafından kullanıldığı günümüzde dijital mecralar ise sayısız bilgi, belge ve dokümanın saklandığı yerler olarak görülmektedir. Yazılı ve sözlü gelenekte olduğu gibi geçmişten aktarılan her türlü bilgi de dijital ortamlara aktarılmakta ve kaydedilmektedir. Bu anlamda dijital mecralar da toplum hafızasının saklandığı kaynaklar olmaktadır. Dijital medya karşılıklı etkileşimin olduğu bir alan olarak toplumsal belleğe yeni bir pencere açmakta ve kullanıcının da içerik üretimine dolayısıyla toplumsal bellek üretimine katkı sunduğu bir alan haline gelmektedir. Ayrıca onlarca

kitap ve nüshadan elde edilecek geçmiş bilgisinin tek bir aygıt üzerinden kısa bir süre içinde elde edilmesi toplumsal belleğin anlaşılması, benimsenmesi ve korunması açısından da ayırt edici bir özelliktir. Dijitalleşmenin oluşturduğu teknolojik ortam geleneksel yöntemlerden çok daha üstün bir bilgi işleme, paylaşma, depolama ve edinmeyi mümkün kılmaktadır (Mayer-Schönberger, 2009, s. 62). Bu işlemlerin gerçekleşmesi dijital medya aracılığıyla daha az maliyetli, küresel ağa hitap eden ve farklı mecralarda yeniden üretilebilecek bir avantaja da sahiptir (Başaran İnce, 2014, s. 20).

Medyada yaşanan dijital gelişmelerin oluşturduğu dijital medya ortamları da geleneksel medya araçları gibi bir toplumsal bellek alanıdır. Huyssen, yeni medyayı tüm bellek formlarının taşıyıcısı olarak görmekte ve bu sebeple yeni medyayı toplumsal ya da bireysel bellekten ayırmak mümkün görünmemektedir. Bireysel ya da kamusal belleği yeni medyanın görkemli etkisinden bağımsız bir şekilde değerlendirmek yanlış olacaktır (2003, s. 18). Sosyal ağ belleği olarak da tanımlanan bu bellek kamusal ve özel alan hafızasının bir karmasını içermektedir (Garde-Hansen, Hoskins, & Reading, 2009, s. 6). Günümüzde Flickr ya da Youtube gibi dijital mecralarda bireysel fotoğraf ve video yüklenmekte, bu içerikler tüm dünyaya ücretsiz servis edilmektedir. Bu şekilde bilginin paylaşımı ve aktarılması çok kolay ve hızlı bir hale gelmektedir (Mayer-Schönberger, 2009, s. 84).

LeGoff ise dijital çağın, bilgilerin depolanması ile bellek açısından da görkemli bir devrim yarattığını belirtmektedir (1992, s. 90). Garde-Hansen, dijital gelişmelerin oluşturduğu toplumsal belleği, "hiçbir şeyin unutulmadığı, her şeyin arşivlendiği" bir alan olarak tanımlamaktadır (2011, s. 82). Dijital çağ tüm bilgileri içinde barındıran ve bunu belirli aralıklarla topluma sunan yapısı ile hatırlatma edimini yükseltmekte ve unutma alışkanlığını yavaş yavaş tüketmektedir. Yaşanılan hayatın birçok kısmında kamera gibi dijital gözetim araçları bizlere eşlik etmekte ve birçok şeyin unutulmasını önlemektedir. Dijital medya araçları bireylere neredeyse unutmayı unutturmakta ve bu sayede varsayılan birçok şey hatırlanmaktadır. Dijital teknolojilerle birlikte unutma ve hatırlama arasındaki denge de değişmektedir (Mayer-Schönberger, 2009, s. 2).

Toplumsal bellek ile medya ilişkisi geleneksel medya organları ile başlamış dijitalleşme ile birlikte daha da güçlenmiştir. Bu çalışmada ele alınan 32. Gün Belgesellerinin de esasen birden çok medya alanını temsil ettiğini söylemek mümkündür. Bu anlamda belgesel olması sebebiyle sinemayı; Türkiye'nin siyasi, toplumsal ve kültürel yönlerini ortaya koyması açısından araştırmacı gazeteciliği; çekimlerin televizyon

stüdyolarında bir araya getirilmesi ve belgesellerin ilk olarak televizyon ekranlarından sunulması televizyon aygıtını; belgesel arşivinin günümüzde YouTube platformu üzerinden yayımlanması da yeni medyayı kapsamaktadır. Bu sebeple, çalışma daha geniş tanımlı olarak toplumsal bellek açısından “medya” kavramını öne çıkarmaktadır.

Edy'e göre medya, ulusal bir toplumsal belleğin oluşmasında ve korunmasında son derece önemlidir. Edy, medyada hazırlanan tarihsel süreçlerin hikâyelerinin, temel eğitimde sunulan içeriklerden daha samimi olduğunu belirtmektedir. Ayrıca medya aracılığıyla oluşturulan toplumsal bellek, bireysel ve duygusal bağlantılarını teşvik etmektedir. Medya, zamanla günümüzde tarih kitaplarının yazmadığı, kitapların kapsamadığı oranda geniş bir toplumsal hafızadan sorumlu hale gelmektedir (1999, s. 72).

Toplumsal belleğin oluşması sürecinde medyanın rolüne değinen Başaran İnce, medyada üretilen enformasyonun dolayım özelliği nedeniyle geçmiş ve gelecek bilgisini oluşturmada önemli bir rol oynadığını ifade etmektedir. Medya, belleği inşa ederken iki farklı şekilde bunu gerçekleştirmektedir. İlk olarak hali hazırda mevcut olan olumlu veya olumsuz geçmiş bilgisini pekiştirmekte, ikinci olarak da alternatif geçmiş bilgisine farkındalık kazandırmaktadır (2010, s. 17-24). Otoriter ve totaliter yönetimlerde medya, iktidarın dayattığı bir geçmiş algısını yeniden üretmektedir. Bu toplumlarda medyanın sunduğu tarihsel hikâyeler hegemoniktir. Çok sesliliğin ve çoğulculuğun olduğu toplumlarda ise geçmiş farklı temsiller üzerinden tekrardan üretilmektedir. Medya araçlarının devlet aklının sorgulanamaz doğrularına itaat etme eğilimi geçmişten bu yana gelen bir hadisedir. Tarihsel süreçlerin alternatif temsilleri, güncel siyasi tartışmalar eksenine göre şekil değiştiren araçsal tercihlere indirgenmektedir. Dolayısıyla farklı iktidarlar arasındaki güç çekişmesi alternatif hafızaya olan taleplerin hassasiyetini belirlemekte ve çok sesli bir geçmiş temsili, güncel siyasi tartışmalara göre şekillenen bir sonuç olmaktadır (Başaran İnce, 2010, s. 24-26). Susam'a göre, toplumsal belleği oluşturan geçmiş bilgisi medyada yeniden yorumlanmaktadır. Tarihsel süreçleri sorunlu ve çok katmanlı olan toplumlarda ana akım medya, alternatif hafızalara yer vermemekte; medyanın eleştirelilik ve şeffaflık yanı zayıflamaktadır. Bu toplumlarda resmî ideolojiler ekseninde kamuoyu oluşturulmakta ve geçmiş algısı resmi anlatının içerisinde yeniden kurulmaktadır (2015, s. 91). Bu açıdan bakıldığında, Frankfurt Okulu temsilcilerinden Mc Luhan'a kadar birçok teorisyenin dile getirdiği gibi televizyonun taşıdığı mesaja etki eden niteliği ile (Çelenk Özen, 2010, s. 179) televizyonun sterilize edilmiş ve yaratıcı bir şekilde geçmişle bağ kurduğu

yönündeki (Anderson, 2001, s. 20) çıkarımlar öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, medyanın var olan ideolojik yargıları pekiştiren bir anlayışla mı yoksa gerçekten bir toplumsal bellek oluşturma, hatırlatma aracı olarak mı işlev gördüğü önemli bir ayırım olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmada, televizyonun da dahil olduğu medyanın bir toplumsal bellek ve hatırlama mekânı (Çelenk Özen, 2010, s. 178) olup olamayacağı sorusu gündeme gelmektedir. Çalışmada belgesellerin içerikleri, aktörleri incelenerek medyanın toplumsal bellek sürecindeki rolü ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır.

Çalışma Yöntemi

Toplumsal bellek ve medya ilişkisinin ele alındığı bu çalışmada; tarihsel süreç içerisinde Türkiye’de yaşanan ekonomik, siyasi ve kültürel gelişmelerle sosyal grupların zihinlerinde yer eden toplumsal belleği, belgesel dizisi olarak dönemler halinde sunan 32. Gün Belgeselleri incelenmektedir. Çalışma, medyanın toplumsal belleğin oluşturulması ve aktarılması sürecindeki rolünü açığa çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, 32. Gün Belgeselleri’nin içeriklerinin incelenerek toplumsal bellekle olan ilişkisi, Türkiye’nin toplumsal hafızasının oluşması, pekiştirilmesi ve aktarılması sürecindeki katkısının irdelenmesi hedeflenmektedir.

Çalışmada, Mehmet Ali Birand’ın yönetiminde hazırlanan 32. Gün Belgeselleri’nden Demirkırat: Bir Demokrasi’nin Doğuşu, 12 Mart: İhtilalin Pençesinde Demokrasi, 12 Eylül, Özalp Yıllar ve Son Darbe 28 Şubat incelenmektedir. Çok sayıda belgesel dizisi olmasına rağmen bu örneklem, Türk toplum tarihinde 70 yıllık bir dönemi aktardığı ve çalışmanın kavramsal çerçevesini oluşturan toplumsal bellek kavramına uygun olacağı düşünüldüğü için tercih edilmiştir. Çalışma kapsamında 32. Gün Belgeselleri’nin seçilmesinin sebebi; ilgili belgesellerin Türkiye’nin yakın tarihine ışık tutması ve dönemin askerleri, bürokratları ile gazetecilerinin tanıklığı eşliğinde toplumsal hafızayı yeniden üretme niteliğine sahip olmasıdır. Çalışmada, belgesellerin içerikleri nitel ve nicel içerik analizi yöntemiyle ele alınmaktadır. Belgesellere ait hem sayısal veriler hem de içeriklerin incelenmesinin, çalışma adına daha kapsamlı veriler sunacağı düşünüldüğünden bu araştırma yöntemi seçilmiştir.

Araştırma Bulguları

32. Gün Belgeselleri’nin ele alınan toplam 51 bölümü, yaklaşık 70 yıllık bir toplumsal tarihi kapsamaktadır. Belgesellerde toplumsal gelişmeler Mehmet Ali Birand’ın anlatımı ile sunulmakta ve

dönemin siyasi seçkinleri, askeri yetkilileri, kanaat önderleri ve gazetecilerin tanıklıklarına başvurulmaktadır. 70 yıllık tarihi kapsayan gelişmeler ışığında, özellikle askeri müdahalelerin ardından Mehmet Ali Birand'ın "gerçek demokrasi" ve "insan hakları" vurgusu dikkat çekmektedir.

Tablo 1 Belgesellere İlişkin Bilgiler

BELGESEL ADI	YAYIN YILI	HAZIRLAYANLAR	BÖLÜM SAYISI	KAPSADIĞI DÖNEM
Demirkırat	1991	Mehmet Ali Birand, Can Dünder, Bülent Çaplı, Fahir Atakoğlu	10	1930-1961
12 Mart: İhtilalin Pençesinde Demokrasi	1994	Mehmet Ali Birand, Can Dünder, Bülent Çaplı	10	1961-1972
12 Eylül	1998	Mehmet Ali Birand, Mustafa Ünlü	9	1973-1983
Özal'lı Yıllar	1999	Mehmet Ali Birand, Soner Yalçın, Serdar Akinan	10	1983-1993
Son Darbe 28 Şubat	2012	Mehmet Ali Birand, Reyhan Yıldız, Özgül Ören	12	1993-2002

Tablo 2. Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu Belgeseli'nin İçerikleri

BÖLÜM ADI	BELGESELİN KAPSADIĞI BELLİ BAŞLI GELİŞMELER
Şef	Çok partili sistem denemeleri, Atatürk'ün ölümü, İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesi, Bayar'ın CHP'den istifası.
Doğuş	Demokrat Parti'nin (DP) kurulması, 1946 Seçimlerine hile karıştığı iddiaları, 12 Temmuz Beyannamesi.
Zafer	1950 Seçimleri (Beyaz İhtilal), Ezanın Arapça okunması tartışmaları.
İktidar	Ezanın Arapça okunması ile aydınların DP'den kopuşu, Kore Savaşı ve NATO'ya dâhil olma çabaları, 1954 Seçimlerinde DP'nin rekor oy oranı.
Kriz	Menderes'in ABD ziyareti, Muhalefete yapılan baskılar, Radyoya ve muhalif basına yasaklar, Orduda filizlenen müdahale sesleri, 6-7 Eylül Olayları.
Sancı	Yargıçların emekli edilmesi, Gazeteci tutuklamaları, 1957 Seçimleri, Ekonomik zorluklar, Menderes'in uçağının Londra'da düşmesi.
İsyan	Askeri müdahale toplantılarının hız kazanması, CHP'ye açılan tahkikat komisyonu, Üniversite olayları.
Darbe	27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi, Celal Bayar, Adnan Menderes ve DP milletvekillerinin tutuklanması.
Ada	Askeri müdahalenin ardından halktan gelen farklı tepkiler, Profesörlerden oluşan yeni anayasa komisyonu, DP'nin kapatılması.
İnfaz	Yassıada yargılamalarının başlaması, Ordu içinde çekişme ve 14'ler Olayı, Temsilciler Meclisi ve İnönü'nün meclise dönmesi, İdam kararlarının gerçekleştirilmesi.

Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu Belgeseli'nde tek partili dönemden çok partili döneme geçişin sancıları birçok yönüyle ele alınmıştır. Çok partili hayata geçişin demokratik dinamikleri, toplumda oluşturduğu değişim aktarılmaktadır. Belgeselde demokrasi ve çoğulculuk vurgusu yapılmaktadır. Tabloda verilen gelişmeler dışında ekonomik zorluklar, doların yükselişi, darbe planının detayları, askeri müdahale sonrası yargılamaların ayrıntıları, Celal Bayar'ın tutuklandıktan sonra intihar girişimi gibi olaylar da sunulmaktadır. Gelişmelerin aktarılmasının yanı sıra Metin Toker, Cüneyt Arcayürek, Altan Öymen, Nihat Subaşı gibi gazetecilere ve İsmet İnönü'nün kızı Özden Toker, MBK Üyeleri Cemal Madanoğlu, Alpaslan Türkeş, CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek, DP Milletvekili Muzaffer Kurbanoğlu, DP Grup Başkanvekili Baha Akşit, Süleyman Demirel, Amerikan Büyükelçisi George McGhee, Anayasa Komisyonu Üyesi Tarık Zafer Tunaya, Hıfzıveldet Velidedeoğlu gibi isimlere dönemin tanıkları olarak başvurulmuştur.

Tablo 3 12 Mart Belgeseli İçerikleri

BÖLÜM ADI	BELGESELİN KAPSADIĞI BELLİ BAŞLI GELİŞMELER
Sancı	Adnan Menderes'in idamı, Darbeden sonra yapılan ilk seçimin sonuçları, Cemal Gürsel'in cumhurbaşkanı, İsmet İnönü'nün başbakan seçilmesi.
Albay	1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlükler, Cuntacı albayların hissedilmeye başlanması, Cuntacı albayların tevkif edilmesi.
İsyan	Harbiye Komutanı Albay Talat Aydemir'in darbe girişimi, İnönü'nün komutayı ele almasıyla albayların mağlup edilmesi.
Baskın	Aydemir ve arkadaşlarının affedilmesi ile Demokrat Parti tutuklularının da affedilmesi tartışması, Af aleyhinde protesto yürüyüşleri, Aydemir'in ikinci darbe girişimi sonrasında idam edilmesi.
Demir-el	İnönü'nün ABD ziyareti, İnönü öncülüğündeki koalisyon hükümetinin dağılması, Kıbrıs'ta Kanlı Noel'in yaşanması, "Ordu Kıbrıs'a" mitingleri, Johnson mektubu, Demirel'in AP Başkanı seçilmesi.
Sağ-Sol	Demirel Hükümeti'nin kurulması, "Ortanın Solu" kavramı, 1965 seçimlerinde AP'nin iktidar olması, Cemal Gürsel'in vefatı üzerine Cevdet Sunay'ın cumhurbaşkanı olması,
Başkaldırı	Avrupa'da yaşanan gösteri ve protestolar, 1968 Olayları, Amerikan 6. Filonun Türkiye ziyareti, ODTÜ'nün kapatılması, Deniz Gezmiş liderliğindeki eylemler.
Cunta	AP Hükümeti'nin dağılması ve yeni hükümetin kurulması, Devalüasyon, Doların yükselişi, Orduda darbe planlarının yapılması.
Muhtıra	ABD'li havacıların kaçırılması, ODTÜ Olayları, Orduda olağanüstü toplantılar, 12 Mart 1971 Muhtırası.
Rövanş	Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının yakalanması ve idamı, Nihat Erim Hükümeti, 1961 Anayasasının temel özgürlüklerinin kısıtlanması.

12 Mart Belgeseli'nde 1960 askeri müdahalesinin ardından demokratik sisteme geçiş çabaları incelenmektedir. Belgesel içeriklerinde ordunun gölgesinde yaşanan bir demokrasi mücadelesi, sağ-sol

çatışması, ekonomik bunalımlar ve idam cezalarına vurgu yapılmaktadır. 12 Mart Belgeseli'nde tabloda sunulan gelişmelerin yanı sıra, İngiliz ve Kanadalı teknisyenlerin kaçırılması, 1971 Muhtırası'nın ardından solcu yazar, akademisyen, sanatçı ve öğrencilerin tutuklanması ve yargılanması, banka soygunları, orduda müdahale mi muhtıra mı tartışması, Amerikan elçisinin aracının ODTÜ'de yakılması, işsizlik ve ekonomik yıkım, laik ve dinci kesimin karşılıklı eylemleri, Johnson mektubu sonrası "Go Home Yankee" eylemleri gibi gelişmeler de sunulmaktadır. Gelişmeler sunulurken olayların anlatımının yanı sıra, Gazeteci Cüneyt Arcayürek, Metin Toker, Mete Akyol, AP Lideri Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, YTP Lideri Ekrem Alican, Teğmen Atilla Altugan, Alpaslan Türkeş, Çetin Altan, Uluç Gürkan, Sadi Kocaş, Altan Öymen, Mümtaz Soysal, Cemil Gezmiş, Gezmiş'in avukatı Halit Çelenk gibi birçok ismin görüşlerine başvurulmuştur.

Tablo 4 12 Eylül Belgeseli İçerikleri

BÖLÜM ADI	BELGESELİN KAPSADIĞI BELLİ BAŞLI GELİŞMELER
Renklerin Çatışması	Cumhurbaşkanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı Seçimleri, CHP içindeki iktidar mücadelesi, Korutürk'ün cumhurbaşkanı seçilmesi
Kıbrıs'tan Cepheleşmeye	Kıbrıs Barış Harekâtı, Harekât sonrası ambargo ve ekonomik darboğaz dönemi.
Günlerin O Gün Getirdiği	Enflasyonun Yükselişi, 1 Mayıs 1977 Olayları, Güneş Moteli Olayı, DGM'lerin kurulması tartışması
Katliamlar Başlıyor Uçurumun Eşiğinde	Ekonomik sorun temelli elektrik kesintileri, Maraş Olayları, faili meçhul cinayetler. Sıkıyönetim, Abdi İpekçi Suikastı, Papa Suikastı, Mehmet Ali Ağca'nın cezaevinden kaçırılışı
Darbenin Ayak Sesleri	Çorum Olayları, Gün Sazak, Nihat Erim, Kemal Türkler cinayetleri, 24 Ocak Kararları
Darbe Günlüğü	1980 Askeri Darbesi, Darbenin TRT aracılığıyla duyurulması, Darbenin ardından başlayan yasaklar ve tutuklamalar dönemi
12 Eylül'ün Bilançosu	Kamu kurumlarına yeni atamalar, Sol yayınların imha edilip, yayınevlerinin kapatılması, YÖK'ün kurulması, işkenceli sorgulamalar, Erdal Eren'in idamı
Demokrasiye Dönüş	1982 Anayasası, ANAP, DYP gibi partilerin kurulması, siyasi yasaklar ve temel özgürlüklerin kısıtlanması

12 Eylül Belgeseli'nde 1973-1983 yılları arasında yaşanan siyasi, toplumsal hemen her gelişme ele alınmaktadır. Özellikle 1970'lerin son yıllarında meydana gelen sağ-sol çatışmaları ekseninde 1 Mayıs, Maraş, Çorum Olayları, suikastların yaşandığı karanlık dönem ve ardından gelen 12 Eylül 1980 askeri müdahalesine vurgu yapılmaktadır. 12 Eylül Belgeseli'nde tabloda verilen gelişmelerin dışında birçok gelişme sunulmaktadır. Belgeselde, Yeşilçam'da erotizm furyası, arabesk kültür, işçi göçü,

ekonomik zorlukların sonucunda yağ, tüp ve gaz kuyrukları, banka soygunları, tren kazaları, yangınlar, sağ-sol çatışması, basına getirilen yasaklar gibi gelişmeler de ele alınmaktadır. Belgeselde, Mehmet Ali Birand'ın gelişmeleri anlatımının yanı sıra dönemin tanıkları ile yapılan demeçler de yer almaktadır. Bu bağlamda, Kenan Evren, Genelkurmay 2.Başkanı Turgut Sunalp, CHP Lideri Bülent Ecevit, AP Lideri Süleyman Demirel, AP Milletvekili Nahit Menteşe, CHP Milletvekili Orhan Birgit, BM (Birleşmiş Milletler) Türk Delegasyonu Başkanı Coşkun Kırca, Dev-Genç İstanbul Başkanı Bülent Uluer, ODTÜ Öğrenci Temsilci Konseyi Üyesi Bülent Forta, Ülkü Ocakları Başkanı Muhsin Yazıcıoğlu, Gazeteci Doğan Heper, Mehmet Mesci, Yavuz Donat, Mehmet Barlas, Güneri Civaoglu, Metin Toker, Cüneyt Arcayürek, CIA Başkanı Stanfield Turner, TRT Müdürü Doğan Kasaroğlu, Cumhuriyet Savcısı Muhittin Cenkdağ, İstanbul Mali-Polis Müdürü Recep Ordulu, görevden alınan 1 Mayıs Savcısı Çetin Yetkin gibi isimlerin görüşlerine yer verilmektedir.

Tablo 5 Özallı Yıllar Belgeseli İçerikleri

BÖLÜM ADI	BELGESELİN KAPSADIĞI BELLİ BAŞLI GELİŞMELER
24 Ocak Türkiye'yi Sarsan Kararlar	24 Ocak Kararlarının alınması, Türkiye'yi sarsan ekonomik ve siyasi istikrarsızlık, Bankerler Skandalı.
Siyasette Yeni Yüzler	Anavatan Partisi'nin kurulması, Sağ ve Sol görüşlü yeni partilerin siyasette yer alması.
Yeni Bir Dönem	Anavatan Partisi'nin %45 oy olarak iktidara gelmesi, Ekonomik, siyasi ve sosyal reformlara başlanması.
Tabular Yıkılıyor	Reformların uygulanmaya başlanması, Liberal ekonomiye geçme çabaları, Türkiye'yi durduran yasal mevzuatların ortadan kaldırılması.
Takunyalı Hanedan	Ekonomik ve sosyal alanda yaşanan olumlu gelişmeler, Özal'ın dindarlığı konusunda kamuoyunda yaşanan tartışmalar, rüşvet kültürünün ortaya çıkması.
12 Eylül Bitiyor	Siyasetin askeri vesayetten kurtulması, Avrupa Birliği'ne başvuru yapılması, Türkiye-Yunanistan Krizi.
Suikast	Özal'a yönelik gerçekleştirilen suikast, Popülist siyasetin hız kazanması, Siyasi yasakların kaldırılması.
Köşkte Bir Anaplı	Dış borcun artması ve yaşanan enflasyon, Özal'ın Cumhurbaşkanı seçilmesi.
Körfez Savaşı	Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi, Özal'ın Musul ve Kerkük'ü almak istemesi, Kürt sorununun konuşulmaya başlanması
Şoke Ölüm	Anavatan Partisi'nin iktidarı kaybetmesi, Parti içi çekişmeler, Özal'ın kalp krizi sonucu hayatını kaybetmesi

1999 yılında Mehmet Ali Birand'ın rehberliğinde hazırlanan Özallı Yıllar belgeseli incelendiğinde; tablo 4'te yer alan gelişmelerin yanı sıra belgeselde sık sık Turgut Özal'ın Türkiye'nin bir dönemine damga vurduğu belirtilmektedir. Sistemi değiştiren adam olarak tanımlanan Özal'ın yapmış olduğu ekonomik,

sosyal ve siyasi reformlar; tanıklar ve görüntüler eşliğinde sunulmaktadır. 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrasında ekonomiden sorumlu Başbakan Yardımcılığı görevine getirilen Özal'ın, daha sonra Anavatan Partisi'ni kurma girişimleri, 6 Kasım 1983 seçimlerinde partisinin %45 oy alarak iktidara gelmesi ve Başbakan olması, belgeselde işlenen konular arasındadır. Başbakanlığı döneminde özellikle yapmış olduğu ekonomik reformlarla Türkiye'nin hem içeride hem de dışarıda saygınlık kazandığı vurgulanırken; liberal ekonomiye geçişle birlikte Türk toplum yapısında da bazı değerlerin zayıfladığı ifade edilmektedir. Belgeselde görüşlerine yer verilen isimler arasında ise; dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren, Eski Başbakan ve Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Dış İşleri Bakanı Mesut Yılmaz, Turgut Özal'ın eşi Semra Özal, Ankara Emniyet Müdürü Mehmet Ağar, Başbakanlık Müsteşarı Hasan Celal Güzel, Gazeteci Ertuğrul Özkök, Hazine ve Dış Ticaret Müşaviri Ekrem Pakdemirli, Anavatan Partisi Yöneticisi Mehmet Keçeciler, İMF Görevlisi Rüştü Saraçoğlu, Halter Sporcusu Naim Süleymanoğlu bulunmaktadır.

Tablo 6 Son Darbe: 28 Şubat Belgeseli İçerikleri

BELGESELİN KAPSADIĞI BELLİ BAŞLI GELİŞMELER	
1	Süleyman Demirel'in 9. Cumhurbaşkanı seçilmesi, Uğur Mumcu'nun öldürülmesi, Eşref Bitlis'in uçağının düşürülmesi, Madımak Oteli'nin yakılması, Terörün tırmanması.
2	Ekonomik kriz, Devalüasyon, 5 Nisan Kararları, Refah Partisi'nin yükselişe geçmesi.
3	Fail-i meçhul cinayetlerin artması, Derin devlet, Kürt sorunu, Türkiye'nin AB Gümrük Birliğine girmesi.
4	Gazi Katliamı, Sivil itaatsizlik hareketlerinin başlaması, REFAH, ANAP, DYP, DSP Koalisyonu.
5	Kardak Krizi, Derin Devletin işlediği cinayetler, Özdemir Sabancı'nın öldürülmesi.
6	DYP, REFAH Koalisyonu, Erbakan'ın Başbakan olması, Susurluk Kazası, Devlet-Mafya ilişkisi, Türban protestoları.
7	Refah Partisi'nin irticanın kaynağı olarak görülmesi, TSK içinde Batı Çalışma Grubunun kurulması, Tarikat şeyhlerinin seks kasetlerinin ortaya çıkması, Sincan'da tankların yürütülmesi (Demokrasiye Balans Ayarı).
8	28 Şubat'ta MGK'dan çıkan 18 maddelik bildiri, Alparslan Türkeş'in ölümü, Refah Partisi'nin kapatılması.
9	Erbakan'ın istifaya zorlanması ve Mesut Yılmaz'ın Başbakan olması, ANAD, DSP, DTP Koalisyonu, İrtica soruşturmalarının başlaması, Fazilet Partisi'nin kurulması, Recep Tayyip Erdoğan'ın cezaevine girmesi.
10	Abdullah Öcalan'ın yakalanması, Merve Kavakçı olayı, MHP, ANAP, DSP koalisyonu, 17 Ağustos 1999 depremi.
11	İdam tartışmaları, AB'nin Türkiye'nin adaylığını kabul etmesi, Ahmet Necdet Sezer'in Cumhurbaşkanı olması Hizbullah'ın ortaya çıkması.
12	2001 ekonomik krizi, Fazilet Partisi'nin kapatılması, Ak Parti'nin kurulması.

2012 yılında Mehmet Ali Birand tarafından hazırlanan Son Darbe:28 Şubat Belgeseli 12 bölümden oluşmaktadır. 1993-2002 yılları arasında Türkiye’de meydana gelen olayların anlatıldığı belgeselde; 28 Şubat sürecine zemin hazırlayan olaylara ve sonrasında yaşanan gelişmelere odaklanılmaktadır. Turgut Özal’ın ölümü sonrası Türkiye’nin içinde bulunduğu siyasi durumun çeşitli açmazlarla dolu olduğunun ifade edildiği belgeselde; 90’lı yıllarda yaşanan fail-i meçhul cinayetler, toplumu derinden sarsan ekonomik krizler, Refah Partisi’nin laiklik karşıtı söylemleri, Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından Refah Partisi’ni irticanın kaynağı olarak görülmesi, koalisyonlar dönemi ve 28 Şubat Darbesi gibi konular işlenmektedir. Bunların yanı sıra devlet ve mafya ilişkisinin sık sık ele alındığı belgeselde, resmî ideolojiye karşı olan her türlü eylemin terörizm ile eş değer tutulduğu ve devletin her fırsatta masaya yumruğunu vurduğu bir dönemin yaşandığı belirtilmektedir. Dönemi yaşayan ve belgeselde tanık olarak görüşlerine yer verilenler arasında ise Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Başbakan Mesut Yılmaz, Refah Partisi lideri Necmettin Erbakan, İç İşleri Bakanı Meral Akşener, Adalet ve Kalkınma Partisi lideri Recep Tayyip Erdoğan, Milletvekilleri Bülent Arınç, Hüsametdin Cindoruk, Sırrı Sakık, Hatip Dicle, Gazeteciler Ertuğrul Özkök, Fatih Altaylı ve daha birçok isim bulunmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada toplumsal bellek ve medya ilişkisi bağlamında 32. Gün Belgeselleri ele alınmıştır. Çalışma kapsamında sırasıyla Demirkırat: Bir Demokrasi’nin Doğuşu, 12 Mart: İhtilalin Pençesinde Demokrasi, 12 Eylül, Özal’lı Yıllar ve Son Darbe 28 Şubat belgesellerinin içerikleri analiz edilmiştir. Medya ve toplumsal bellek ilişkisini incelemek amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada; belgesel içeriklerinin toplumsal, siyasi ve ekonomik alanda tarihsel olarak hangi gelişmeleri ön çıkardığı saptanmaya çalışılmıştır. Medyanın toplumsal belleği var olan ideolojik çerçeveler içerisinde mi yoksa dönemin hakikatlerini gözetken bir bakış açısıyla mı ele alındığı sorusunda, 32. Gün Belgesellerinin Türkiye’nin 1930-2002 yılları arasındaki tarihsel geçmişini hatırlatma işlevi gördüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Yoram Peri’nin ifadesiyle incelenen belgesellerin doğal olarak belli bir perspektifte dönemin hakikatleri ışığında “hatırlatmanın çerçevesini çizdiği” ve hafıza oluşumuna katkı sağladığı (1999, s. 105) söylenebilmektedir. 70 yıldan daha uzun bir sürenin işlendiği 32. Gün Belgeselleri’nin toplumsal belleğin inşa edilmesi ve aktarılmasında önemli bir yere sahip olduğu düşünülmektedir. 32. Gün Belgeselleri’nin ele aldığı dönemlerin hakikatini yansıtmada konusunda belirli bir sorumlulukta hareket ettiği

gözlenmektedir. Belgesellerin içeriklerine bakıldığında; Türkiye'nin yakın tarihinin oldukça derinlemesine işlendiği, olayların objektif bir bakış açısıyla ele alındığı ve yaşananların öyküsel bir dille aktararak nitelikli bir toplumsal hafızanın oluşturulduğu görülmektedir. Yapımlarda, döneme tanıklık eden farklı görüşlerden siyasi seçkinler, askeri yetkililer ve basın mensuplarının yanı sıra sivil toplum kuruluşları ve örgütlenmeleri ile vatandaşların da görüşlerinin yer alması toplumsal gelişmelere farklı perspektiflerden bakmayı olanaklı kılmaktadır. Bu anlamda içerikler, toplumsal belleğin izleyiciler tarafından daha objektif yorumlanmasına ve medyanın toplumsal belleği oluşturmadaki çoğulculuğuna katkı sağlayabilmektedir. Mehmet Ali Birand'ın ilk belgesel serisi olan Demirkırat'ın başında "amacımız kimseyi yargılamak ya da aklamak değil, mümkün olduğunca tarafsız kalmaya çalıştık" ifadesinin yerine getirilmesi için bir sorumluluk üstlenildiği ve bu sorumluluğa göre hareket etmeye gayret gösterildiği düşünülmektedir. Televizyon, gazetecilik ve dijital medyayı içine alan söz konusu örnek olay özelinde medyanın, dönemin gerçeklerini ele alan toplumsal belleği oluşturma ve topluma aktarma alanında önemli bir temsil aracı olduğu ortaya konmaktadır. Belgeseller, belirtilen dönemlerin trajik yönlerini ortaya koyarak o dönemi yaşamayan nesillerin kendi bellekleri dışında yer alan bir toplumsal tarihi kendi hafızası içine dahil ederek bir tarih bilinci kazanabileceği düşünülmektedir. Bu belgeseller ile toplumsal geçmişin acıları konusunda bilgi sahibi olan bireylerin geçmişinden ders alarak bugünü ve yarını şekillendirmede tedbirli davranabileceği öngörülmektedir. Bu dönemi yaşayan bireyler için de bu belgesellerin -elbette ki belirli bir çerçevede- yaşananları hatırlatarak toplumsal belleği yeniden canlandırdığını söylemek yanlış olmayacaktır. Öyle ki Youtube sayfasında yer alan belgesellere ilişkin yorumlarda belgesel serisini hazırlayan ekibe, içeriğine yönelik övgüler dikkat çekmekte, toplumsal geçmişi aktarma konusundaki başarısına vurgu yapılmaktadır.

Belgesellere bakıldığında yaşanan dönemlere ilişkin önemli olaylar; görüntüler, ses kayıtları, fotoğraflar ve çeşitli müziklerle desteklenirken toplumsal belleğin inşasında ve aktarılmasında görsel ve işitsel tekniklerin de önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Yayımlandığı yıllarda döneme damga vuran yapımlar arasında yer alan 32. Gün Belgeselleri ilk olarak televizyon ekranlarından izleyici ile buluşurken, Demirkırat'tan Son Darbe: 28 Şubat'a kadar yayımlanan tüm belgesellerde teknolojik gelişmelere uygun tekniklerin kullanıldığını söylemek mümkündür. Ayrıca, 90'lı yıllardan sonra hayatımıza giren internet teknolojisi ile birlikte dijitalleşmenin önemli tezahürlerinden biri olan YouTube platformu, 32. Gün

Belgesellerinin topluma sunulması ve toplumsal belleğin uzun yıllar yaşatılmasında önemli mecralardan birini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, içeriklerin dijital platformlarda kullanıcılar tarafından tüketilmesi toplumun geçmiş hakkındaki bilgilerini pekiştirirken; toplumsal belleğin inşası ve aktarılmasının yanı sıra toplumsal kohezyonun sağlanması açısından da kullanıcılara birçok olanak tanımaktadır. Nitekim belgesellerin YouTube içeriklerinin milyonlarca kez izlenmesi, toplumun tarihsel bilincini oluşturmada ve pekiştirmede etkin bir rol oynamaktadır.

Toplumsal bellek ve medya arasındaki ilişkiyi yazılı basın, dizi film ve filmler açısından inceleyen çalışmalar (Atik & Bilginer Erdoğan, 2014; Bingöl, 2018; Doçuran, 2017; Herdem, 2019; İpek, 2018) bulunmaktadır. Bu çalışmada ise Türkiye'nin yakın tarihindeki toplumsal belleğinin 70 yıllık bir kısmını, dönemin tanıkları eşliğinde ele alan bir belgesel dizisi incelenmektedir. Çalışma; dizi film, film ya da yazılı basın özelinde sadece bir dönemi ele alan çalışmalardan ziyade, toplumsal olayları geniş bir perspektifte ve objektif bakış açısıyla, dönemin görgü tanıkları eşliğinde irdeleyen 32. Gün Belgesellerini incelemesi açısından önem arz etmektedir.

Öte yandan medya ve toplumsal bellek ilişkisinin incelendiği çalışmaların artırılması, medyanın toplumsal belleği oluşturmadaki rolünün anlaşılması açısından son derece önemlidir. Toplumsal belleğin oluşumunu ve aktarılmasını amaçlayan 32. Gün Belgeselleri gibi içeriklerin sayısının artması, toplumların tarihini öğrenmesi ve tarihsel bilinç kazanmasında önemli bir rol oynayacağı düşünülmektedir. Daha sonra yapılacak çalışmalarda toplumsal belleğin oluşumuna ilişkin katkı sağladığı düşünülen içerikleri tüketen kullanıcılarla, içeriklerin hakkında görüşmelerin yapılması ve bu içeriklerin toplumsal-bireysel bellek üzerine etkileri de ayrıca incelenebilir.

EXTENDED ABSTRACT

Societies have experienced and gone through substantial transitions regarding economic, political, social, cultural and religious areas in almost every period of history. Of the sources acting on the change and transformations of the societies, wars, reforms, mass movements, and technological innovations are foremost among them. Individuals and societies, who have the ability to react jointly or differently to all kinds of events and phenomena in accordance with the spirit of the age in which they live, also take joint actions to ensure social transformation when necessary. The reactions of individuals

accompanied by the experienced political and social issues take place in the history of these societies and are not erased from memories for many years. Political and social developments from the first the periods of humanity to the recent information age have been common historical background of the whole society. In that context, the collective memories of nations are formed by the accumulation of events that affect societies and take place in their minds. Multiple factors exhibit substantial roles in shaping of the collective memories and its transmission from generation to generation. Of those factors, media acts significant roles in processes of collective memory of the societies.

Media plays an important role in the construction of collective memory and transferring it to social groups, being an intermediary role in the process of reproducing and transmitting the truth to the society. The mass media, which are used extensively by individuals and societies due to their self-styled features, have been the source of important transformations in the historical process. The media has been sometimes used for different targets, viz. as a propaganda tool or as a story-teller by the rulers, subsequently contributing to shaping cultural forms of the societies. Indeed, along with the advances in communication technologies, television since the 1970s and digital technologies since the 2000s exhibited significant roles in consolidating and transferring collective memory. Herewith the current study, based on the assumption that the media acts as a bridge in the process of understanding the complex and multifaceted relationship between the past and the future, the 32. *Gün* Documentaries prepared and presented by Mehmet Ali Birand were analyzed. Due to the scarcity of the detailed and depth studies in Turkey, those documentaries are deemed to constitute fundamental basis on the construction of collective memory.

The current study is designed with two parts. In the first part, regarding the theoretical framework, the relationship between concept of collective memory and media were given. In the second part, 32. *Gün* Documentaries, which mainly dealt with democratic advances and social development of Turkey, have been subjected to examination by content analysis in the collective memory regards. Concerning with the documentaries with a total of 51 episodes, *Demirkırat: The Birth of a Democracy*, *March 12: Democracy in the Grasp of Revolution*, and *February 28: Period of Ozal and Last Coup* were analyzed. Those documents, which were prepared by Mehmet Ali Birand, Can Dündar, Fahir Atakoğlu, Bülent Çaplı, and Mustafa Ünlü, were oriented on the developments in the last 70 years of Turkey.

According to findings of the content analysis, it has been revealed that the politician, journalists and military of the period-mediated produced contents have been significant factors for the recent history, consequently contributing to construction of collective memory while conveying historical events from past periods. In those relevant documents, it was noted that all processes from 1930s from the 2000s concerning the social and political issues of Turkey corresponding to military coups, social demonstrations, assassinations, ideological conflicts, embargo and the shortage, as well as political elections were assessed in a comprehensive and comprehensive manner by the witnesses of military members, politicians and academics. 32. *Gün* Documentaries were broadcast as a television documentary series at the relevant period and episodes of the documentary were presented on the 32. *Gün* archive YouTube channel with the development of digital technologies. Therefore, the 32. *Gün* Documentaries provided individuals to access these contents whenever and wherever they wish by presenting social history to the society in parallel with technological developments and benefited from the ease of access of digital media in the collective memory process. Herewith the finding of the study, we can deduce that media appears as a tool that should not be ignored in terms of construction of a collective memory and historical consciousness in individuals by considering all aspects of social history. The transfer of the *social past* from generation to generation through the media ensures the establishment of the link between the past, the present and the future, and is considered valuable in that societies shape the future more positively and prevent possible problems.

KAYNAKÇA

- Anderson, S. (2001). History, TV and Popular Memory. G. Edgerton, & P. Rollins içinde, *Television Histories: Shaping Collective Memory in the Media Age*. Kentucky, USA: University Press of Kentucky.
- Assmann, J. (2015). *Kültürel Bellek*. (A. Tekin, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Atik, A., & Bilginer Erdoğan, Ş. (2014). Toplumsal Bellek ve Medya. *Atatürk İletişim Dergisi*(6), 1-16.
- Başaran İnce, G. (2010). Medya ve Toplumsal Hafıza. *Kültür ve İletişim*, 13(1), 9-29.
- Başaran İnce, G. (2014). Digital culture, new media and the transformation of collective memory. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*(21), 9-29.
- Başlar, G. (2018). Kullanıcı üretimi kolektif hafıza: adalet yürüyüşü örneği. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*(28), 143-175.

- Bilginer Erdoğan , Ş. (2013). Toplumsal bellek ve medya: toplumsal hatırlatma ve unutturma biçimleri (Seksenler Tv dizisi). *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. .
- Bingöl, C. (2018). Toplumsal bellek, "sürgün" ve belgesel sinema. *Academic Social Studies/Akademik Sosyal Araştırmalar*(4), 51-57.
- Çelenk Özen, S. (2010). Bir Bellek Mekânı Olarak Televizyon: Bu Kalp Seni Unutur mu? *Mülkiye Dergisi*, 34(269), 171-197.
- Doğuran, L. (2017). Tarih içerikli belgesel filmlerde kolektif belleğin inşası (II. Abdülhamid belgeselleri örneği). *Ulakbilge*, 6(20), 29-58.
- Edy, J. (1999). journalistic uses of collective memory. *Journal of Communication*, 49(2), 71-85.
- Garde-Hansen, J. (2011). *Media and memory*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Garde-Hansen, J., Hoskins, A., & Reading, A. (2009). Introduction . J. Garde-Hansen, A. Hoskins, & A. Reading içinde, *Save as... digital memories* (s. 1-21). New York: Palgrave MacMillan.
- Halbwachs, M. (1992). *On collective memory*. Chicago: Chicago University Press.
- Herdem, G. (2019). Medya ve toplumsal bellek: 15 Temmuz Darbe Girişimi üzerine bir inceleme. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Huyssen, A. (2003). *Present pasts: urban palimpsests and the politics of memory*. California: Stanford University Press.
- İpek, İ. (2018). Toplumsal belleğin yeniden inşası: 1990 sonrası yazılı basında 27 Mayıs'ı hatırlatma ve unutturma . *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İpek, İ. (2019). Toplumsal belleğin yeniden inşası: 1990 sonrası yazılı basında 27 Mayıs'ı hatırlatma ve unutturma. *Social Science Studies Journal*, 5(46), 5594-5607.
- Le Goff, J. (1992). *History and Memory*. Columbia University Press.: New York .
- Mayer-Schönberger, V. (2009). *Delete: the virtue of forgetting in the digital age* (4. b.). New Jersey: Princeton University.
- Nieger, M., Meyers, O., & Zandberg, E. (2011). Introduction. M. Nieger, O. Meyers, & E. Zandberg içinde, *On media memory: collective memory in a new media age* (s. 1-27). UK: Palgrave Macmillan.
- Olick, J. (2014). Kolektif bellek: iki farklı kültür. *Moment Dergi*, 1(2), 175-211.
- Olick, J., & Robbins, J. (1998). Social memory studies: from 'collective memory' to the historical sociology of mnemonic practices. *Annual Review of Sociology*(24), 105-140.
- Özdemir, H. (1997). Siyasal tarih 1960-1980. S. Akşin içinde, *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980* (s. 188-260.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Peri, Y. (1999). The media and collective memory of Yitzhak Rabin's remembrance. *Journal of Communication*(49), 106-124.

- Price, M. (2002). Memory, the media and NATO: information intervention in Bosnia-Herzegovina. J. Müller içinde, *Memory & power in post-war europe: studies in the presence of the past* (s. 137-154). Cambridge: Cambridge University Press.
- Roudometof, V. (2002). *Collective memory, national identity and ethnic conflict: Greece, Bulgaria and the Macedonian question*. Westport: Praeger.
- Susam, A. (2015). *Toplumsal Bellek ve Belgesel Sinema*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Şahin Kaya, Ş. (2011). Televizyon, Tarih ve Toplumsal Bellek. *Sosyoloji Dergisi*(25), 103-123.
- Zelizer, B. (2008). Why memory's work on journalism does not reflect journalism's work on memory. *Memory Studies*, 1(1), 79-87.